

Darvai Tibor

ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

Makarenko-értelmezések Magyarországon a hosszú 1950-es években¹

Az 1945 után kiépülő magyar szocialista pedagógiában és neveléstudományban a sztálinista pedagógiai mintának megfelelően erős Makarenko-kultusz bontakozott ki. Az aktuális Makarenko-kép minden esetben referált a szocialista tudománypolitika aktuális helyzetéről, különös tekintettel a pedagógia és a lélektan viszonyáról, szembenállásáról. Az ötvenes évek eleji, sztálinista korszakbeli, Makarenko-értelmezések legfőbb jellegzetességének tekinthető, hogy csak egyetlen és kizárólagos Makarenko-értelmezés létezett. Az ötvenes évek második felében, a kiépülő Kádár-rendszerben, már nemcsak egy, hanem legalább két fajta Makarenko-interpretáció jelent meg legitim módon a pedagógiai mezőben. E politika jól illeszkedett a kiépülő Kádár-rendszer antisztálinista irányultságába. Ugyanis az 1956 után felépített új szocialista rendszer már lehetőséget adott arra, hogy ugyan politikájának megfelelő irányú, de különböző szocialista tartalmú pedagógiai megközelítések legyenek jelen az oktatásügyi mezőben, a monolit jellegű sztálinista korszakkal szemben.

Makarenko-értelmezések az 1940-es évek végén Magyarországon

A sztálinista pedagógiai minta² egyik elemeként, 1945-öt követően megjelent a törekvés a Makarenko-kultusz kiépítésére a Szovjetunió érdekszférájába tartozó országokban, így Magyarországon is (Clawson, 1973; Kestere és Kalke, 2018; Sáska, 2020). A sztálini korszakban minden tudományos és kulturális terület élére egy mintaadó személy, kulturális tekintély került (Fitzpatrick, 1976). E személy az irodalom területén Gorkij, a színházművészet esetében Sztanyiszlavszkij, a fiziológia tekintetében a Nobel-díjas Pavlov, a genetikai és agrártudományi szektorban Lisenko, a pedagógia ágazatában pedig Makarenko lett. A szovjet vezetés céljaikhoz választotta ki személyüket, mondhatni velük adták el politikai termékeiket, amelyhez a kiválasztott személyeknek általában nem sok közük volt. Például Pavlov és Makarenko még kampányuk előtt elhunytak.³ Gáspár László (1988) ezzel ellentétes érvelése szerint négy okra vezethető vissza a magyar pedagógusok Makarenko iránti „lelkesedése és megrendülése”: a Szovjetunió iránti bizalom; az új világ kialakításának lehetősége; az iskolák államosítása, amelyre az új ember kinevelésének műhelyeként tekintettek a baloldaliak; és a népi kollégiumi mozgalom (NÉKOSZ), mely nyitott volt Makarenko pedagógiai eszméire (Gáspár, 1988. 7–8.).⁴

E mintának megfelelően 1947-ben jelent meg Makarenko *Pedagógiai hősköltemény* című kötete, *Az új ember kovácsa* címmel (Makarenko, 1947). A kötet jelentőségét mutatja, hogy Mérei Ferenc – aki ekkor az oktatási ágazat élén állt és feladata az oktatási rendszer szovjetizálása volt (Lányi, 1999) – ugyanebben az évben recenziót írt Makarenko könyvéről a kommunista párt ideológiai és tudományos folyóiratában, a *Társadalmi Szemlében* (Mérei, 1947a). Majd 1948-ban, a fordulat évében, megjelent Makarenko *Válogatott pedagógiai tanulmányok* című könyve is (Makarenko, 1948). Ehhez, illetve *Az új ember kovácsa* kötetéhez az előszót Várkonyi Hildebrand Dezső írta (Várkonyi, 1947, 1948).⁵

Azért is érdemes összehasonlítani Várkonyi és Mérei írásait, habár életútjuk jelentősen különbözött, mert mindketten foglalkoztak a pedagógia és a pszichológia kérdéseivel. A kommunista Mérei Ferenc csillaga 1945-től – amikor a szovjet hadsereg ruháját viselve tért vissza Magyarországra – fokozatosan emelkedett, míg a Horthy-korszakban nagy tudományszervező, 1945 után a bencés rendből kilépő és megnősülő Várkonyi karrierje pedig ekkor kezdett hanyatlani.

A különböző életpályáktól függetlenül Várkonyi és Mérei is Makarenko pedagógiájából a közösségi elvet – másképpen fogalmazva nem a társadalmi vonatkozást, hanem a társasság, a csoport eszméjét – emelte ki (Mérei, 1947a; Várkonyi, 1947, 1948).⁶ A közösség és egyén viszonyát az alábbi Várkonyitól származó idézet illusztrálja a legjobban: „Az igazi közösség nem nyomja el, hanem inkább feltételezi a valódi egyéniséget; s a valódi egyéniség létformája, nem börtöne a közösség.” (Várkonyi, 1948. 28.) A közösségi elv nem véletlenül jelent meg Mérei recenziójában is. Hiszen ekkor foglalkozik az „együttes élmény” kérdéskörével (Mérei, 1947b, 1949a), amely az önszerveződő gyermeki csoport szociálpszichológiai elemzésének példája. Mérei értelmezésében a csoport az egyéni szint (mikroszint) és a társadalom szintje (makroszint) között helyezkedik el, s a társadalmivá válás a kiscsoport közvetítésén keresztül megy végbe az egyénben, vagyis így válik szociálissá, társadalmivá. A pedagógiára lefordítva ez azt jelenti, hogy az új szocialista általános iskolának is közösségivé kell válnia, s el kell hagynia a régi korszak individualista, a tanulók különbségeiből kiinduló polgári pedagógiai nézeteit. S e gondolatmenet pedagógiai megvalósulását látta Mérei Makarenko *Hőskölteményében*. Mérei és Várkonyi is a sztálinista értelmezésű Makarenkót ajánlja és állítja szembe a polgári értelmezésű pedagógiával. E közösséggelví Makarenko-kép jól illeszkedett a korszak kommunista világ- és iskolanézetébe.

Azt is mondhatjuk, hogy ekkor Mérei (még) hitt a szocialista nevelés sikeres implementációjában. Várkonyi esetében kétféle értelmezés rajzolódik ki előttünk. Az egyik szerint a korábbi bencés tanár, aki a két világháború között a nyugati irányultságot képviselte pedagógiai-lélektani munkásságában, feladta korábbi nézeteit, és érzékelve a megváltozott politikai erőviszonyokat – a fordulat éve, iskolák államosítása stb. –, elfogadta a szovjet pedagógiai minta egyik elemét, Makarenko pedagógiai nézeteit. A másik interpretáció a szakmai megközelítés primátusát hirdeti az oktatáspolitikai aspektussal szemben, és amellet érvel, hogy sokakat, így Várkonyit is meggyőzte a Gorkij-telep sikeres pedagógiája, mondhatni üdvtörténete.

Érdemes megjegyezni, hogy sem Méreinél, sem Várkonyinál nem jelent meg ekkor Makarenko pedológia-ellenessége. Nem úgy, mint Mérei két évvel későbbi, az *Embernevelésben* publikált írásában (Mérei, 1949b). Cikkében már nagyon erősen megmutatkozik Makarenkónak a Párt politikájához való hűsége, és ennek egyik elemeként Mérei a pedológiát – korábbi tudományos nézeteit – Makarenko segítségével bírálja (Mérei, 1949b). A pedológia kritikája nem véletlen. Hiszen a zsdanovi tudománypolitikának, a párt direktíváinak és a kor rituáléinak megfelelően még ugyanebben az évben Mérei a *Magyar Pedagógia* hasábjain önkritikát tartott és megbírált a saját, *Gyermektanulmány* című könyvét (Mérei, 1949c), mondván: e könyvében nem szocialista, hanem burzsoá

gyermeklélektant művelt. Két év alatt nagyot fordult a szocialista politika és ezzel párhuzamosan a szocialista pedagógia és benne Mérei szakmai-pedagógiai nézetei is. A lágyabb, megengedőbb Makarenko-kép már nem volt legitim, mint korábban, csak az, amely minden pedagógiai gondolatot a párt politikájának rendelt alá. Egyes értelmezések nem látnak ellentmondást Mérei különböző irányú és tartalmú tevékenységében, ugyanis érveik szerint a közoktatási radikalista volt Mérei egyik énje, amely felszámolta a baloldali, „együttes élményben” gondolkodó pszichológust, Mérei másik énjét (Pléh, 2016).⁷ Gáspár (1988) is ismerteti Mérei e cikkét (és az 1947-ben megjelentet is), azonban nem elemzi a két közlemény élesen elütő tartalmát és hangvételét.

Makarenko-értelmezések az 1950-es évek elején Magyarországon

1950 szeptemberében – tehát pár hónappal az Országos Neveléstudományi Intézetet és ezzel a gyermekközpontú pedagógiát képviselő Méreit elítélő oktatáspolitikai párthatározat után (Kardos és Kornidesz, 1990)⁸ – jelent meg magyar nyelven Medinszkijnek, az OSzFSzK Pedagógiai Akadémia tagjának, *Makarenko élete és pedagógiája* című kötete (Medinszkij, 1950). A szovjet Medinszkij a sztálinista tudománypolitika és pedagógia képviselőjeként „hozta magával” a tanító Makarenkót és értelmezte munkásságát, elsősorban a tanítók számára (Medinszkij, 1950. 11.). Nem tekinthető véletlennek, hogy az igencsak differenciált pedagógustársadalmon belül Makarenko személyén keresztül elsősorban a tanítóság lett megszólítva, hiszen a pedagógusok legnépesebb rétegét ekkor a néptanítók alkották. A pedagógustársadalom hierarchiájában elfoglalt hellyel magyarázható az is, hogy a tanítók szakmai csoportja tekinthető a politika által – szakmai és anyagi ígéretek fejében – a leginkább mozgósítható pedagógusrétegnek (Sáska, 2015a). Amennyiben a Medinszkij által propagált Makarenko-kép segítségével sikerül a tanítókat az MDP oktatáspolitikája mellé állítani, akkor már nemcsak az iskolákat, hanem a tanítókat is sikerül „államosítani”, ami jelentős előrelépésként értelmeződhetett a párt pedagóguspolitikájában.

Medinszkij Makarenko-interpretációjában a legfontosabb elem nem Makarenko pedagógiája – tehát a szakmai elem –, hanem Makarenkónak Marx–Engels–Lenin–Sztálin elvei iránti hűsége. S csak ezt követte a pedagógiai mozzanat, melynek lényege, hogy e kommunista keretrendszerben valósította meg pedagógiai nézeteit (Medinszkij, 1950). A párt iránti lojalitást Medinszkij Makarenko pedagógiai munkásságának gyűjtőpontjaként értékeli (Medinszkij, 1950). Minden pedagógiai elem e viszonyból következik: a közösségi nevelés, a munkára nevelés, valamint a polgári és a pedológiai nézetek elleni harc is (Medinszkij, 1950). A politikai mozzanattól eltekintve és szakmai-pedagógiai szempontból elemezve a közösségi nevelés hangsúlyozása a tanítók irányába intencionális, hiszen a gimnáziumi oktatás individualizáltabb irányúnak tekinthető, mint a népoktatás. A pedológia elleni harc eleméből következett, hogy Medinszkijnél megjelent a „Makarenko mint kiváló pszichológus” képe is (Medinszkij, 1950).

A kizárólagos sztálinista pedagógiai mintának megfelelően Medinszkij Makarenko-képe egyben azt is jelentette, hogy ez lett az egyetlen, legitim Makarenko-értelmezés, amely e korszakban szülehetett. A Makarenko-kultusznak ezen az interpretáción kellett nyugodnia. Más értelmezések hivatalosan nem léteztek, csak e kép egyes részleteinek mélyebb kibontása történhetett meg. Amennyiben e Makarenko-kép bármely elemét bárki kritizálta, vagy nem értett vele egyet, akkor azt a személyt vagy csoportot az antimarxizmus vádjával lehetett illetni.

Az 1951-ben elinduló *Pedagógiai Szemle*⁹ első számának legelső cikkében a szovjet Snyirman Makarenko és a lélektan viszonyát vizsgálta meg (Snyirman, 1951). Snyirman ekkor a leningrádi Pokrovszkij Pedagógiai Intézetben belül a Lélektani Tanszék vezetője.

Snyirman munkahelye is jól mutatja a sztálini tudománypolitikában a pedagógia és a pszichológia viszonyát, ahol is a pszichológiát csakis a szocialista pedagógia függésében lehetett művelni. A korábban ismertetett mintának megfelelően Snyirman érvelésében a „Makarenko mint pedagógus” mellett megjelenik a „Makarenko mint pszichológus” kép is (vö. Medinszkij, 1950). Ugyanis Snyirman szerint Makarenko pedagógiai munkásságából kirajzolódik egy lélektani megközelítés is. A szovjet pszichológiának pedig az a feladata, hogy ezt a lélektani szálát felderítse és részleteiben kidolgozza. E munka keretében a szovjet pszichológusoknak Makarenko segítségével – a szovjet politikából ismert kétfrontos harc keretében – küzdeniük kell egyrészt a nyugati irányultságú, régi pszichológiával, másrészt a pedológiával szemben is, ahogyan Makarenko is tette (Snyirman, 1951).

A „Makarenko mint pszichológus” kép megjelenésének hátterét a Szovjetunióban a nyugati eredetű pedológia és pszichológia 1930-as évekbeli kiszorulása okozta. A diszkreditációval „légüres tér” jött létre, s ide nyomult be, és foglalta el a mezőt a szocialista pedagógia. Ennek egyik eredménye a „Makarenko mint pszichológus” kép lett. Azonban ez a pszichológiainak mondott megközelítés tudományos alapokkal kevésbé rendelkezett – nem úgy, mint a száműzött Vigotszkij-iskola –, hanem naiv ember- és gyermekismereten alapult, amely leginkább a mindennapi pedagógiai tapasztalat által konstruálódott meg. E praktikus pedagógiai, de egyben naiv pszichológiai elképzelés egyik eleme a Makarenkótól származó „robbantás” elmélete lett. A szovjet pedagógusok-pszichológusok szerint e technika segítségével lehetséges a „hibás, individualista magatartásokat megsemmisíteni” és a „felrobbantott személyiség” helyére így léphet a közösség érdeke (Snyirman, 1951).

A közösség érdekei-értékei pedig megegyeznek, illetve nem lehet más, mint a sztálinista állam érdeke (Sáska, 2018). Így ez az 1930-as években gyökerező „Makarenko mint pszichológus” kép lett lefordítva az 1950-es évek eleji magyar szocialista viszonyokra.

Geréb György 1953-as *Pedagógiai Szemle*-cikke azért is fontos számunkra, mert a két sztálinista tudománypolitikai ikon, Pavlov és Makarenko tanításait igyekszik összeegyeztetni (Geréb, 1953). Ahogyan Geréb írja Makarenkóról: „Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy a makarenkói robbantásos módszer, az erőteljes konfliktust előidéz

A „Makarenko mint pszichológus” kép megjelenésének hátterét a Szovjetunióban a nyugati eredetű pedológia és pszichológia 1930-as évekbeli kiszorulása okozta. A diszkreditációval „légüres tér” jött létre, s ide nyomult be, és foglalta el a mezőt a szocialista pedagógia.

Ennek egyik eredménye a „Makarenko mint pszichológus” kép lett. Azonban ez a pszichológiainak mondott megközelítés tudományos alapokkal kevésbé rendelkezett – nem úgy, mint a száműzött Vigotszkij-iskola –, hanem naiv ember- és gyermekismereten alapult, amely leginkább a mindennapi pedagógiai tapasztalat által konstruálódott meg. E praktikus pedagógiai, de egyben naiv pszichológiai elképzelés egyik eleme a Makarenkótól származó „robbantás” elmélete lett. A szovjet pedagógusok-pszichológusok szerint e technika segítségével lehetséges a „hibás, individualista magatartásokat megsemmisíteni” és a „felrobbantott személyiség” helyére így léphet a közösség érdeke (Snyirman, 1951).

közösségi élményhatás mély összefüggésben áll ezekkel a [pavlovi – megjegyzés tőlem, D. T.] tanokkal.” (Geréb, 1953. 521.) A szegedi főiskolai tanszékvezető gondolatmenete nem genuin: a sztálini tudománypolitikát másolja, és azt ülteti át a magyar gyakorlatba. Hiszen az 1950-es szovjet Pavlov-vitát követően a pavlovizmus olyan meta-tudományként lett megjelölve, amely integrálja többek között a fiziológiát, az orvostudományt és a pszichológiát, valamint a pedagógiát is (Joravsky, 1977; Pléh, 2010).

Pataki Ferenc a Medinszkij-féle utat követve a párt szempontjainak erősen alávetett közösségi nevelés makarenkói útjára hívta fel a magyar pedagógusok figyelmét, és ennek implementációjában próbált segítséget nyújtani (Pataki, 1953). A sztálinista mintának megfelelően Pataki a közösségi nevelés origójának Sztálint nevezte meg,¹⁰ hazai viszonylatban pedig a „magyar Zsdanovot”, Révai Józsefet. A nem neveléstudományi, hanem politikai személyekre való hivatkozásból is kiolvasható, hogy Makarenkóból nem a gyermekvédelmi attitűd az elsődleges, hanem az, hogy segítségével megteremthető a közösségi, tehát szocialista iskola. Nem szabad elfelejteni, hogy mindössze csak három évvel vagyunk az oktatásügyi mezőben „rendteremtő” párthatározat után. Az idő rövidsége miatt a régi, polgári pedagógiai struktúrák, berögződések még nem tűnhettek el a pedagógusok nézeteiből, és szükség volt olyan cikkekre, amelyek az egyetlen és helyes szocialista pedagógiát közvetítették a pedagógusok számára. Az 1949 és 1953 között pszichológiát és pedagógiát a Moszkvai Lenin Pedagógiai Intézetben hallgató Pataki (Nagy, 1979) ezt e munkát igyekezett elvégezni az ötvenes évek elején.

Makarenko-értelmezések az 1950-es évek közepén Magyarországon

Sztálin halálát követően a Szovjetunióban és a szocialista blokk országaiban antisztálinista politikai fordulat következett be, így Magyarországon is. Ennek eredményeképpen Rákosi Mátyást Nagy Imre váltotta a hatalom élén. A Nagy Imre-féle oktatási elképzelések az 1954-es oktatási párthatározatban öltöttek testet, mely opponálta az 1950 és 1953 közötti oktatásügyi irányát és tartalmát (Kardos és Kornidesz, 1990; Kardos, 2003).

Ebben a megváltozott antisztálinista környezetben jelent meg Makarenko halálának 15. évfordulójának alkalmából négy Makarenko-témájú cikk a *Pedagógiai Szemlében* (Ágoston, 1954; Bársony, 1954; Patakiné, 1954; Péter, 1954a). E közlemények közül Ágoston György tanulmányát tartjuk oktatáspolitikai, tudománypolitikai és szakmai-pedagógiai szempontból is a legfontosabbnak. Nemcsak azért, mert Ágoston ekkor az MTA Pedagógiai Főbizottságának elnöke, míg a többi szerző tanársegéd, vagy középiskolai tanár, hanem azért is, mert Ágoston tanulmányát a Magyar–Szovjet Baráti Társaság Makarenko-emlékestéjén mondta el.¹¹

Ahogy Makarenko korábbi interpretálói, úgy Ágoston is Makarenko munkásságából elsőként a kommunista párt politikája iránti hűségét emelte ki (Ágoston, 1954).¹² Az 1954-es helyzetre lefordítva ez már nem a sztálinista, hanem az antisztálinista politika iránti lojalitást jelentette. Ennek egyik indikátoraként Ágoston az 1954-es Nagy Imre-féle párthatározatra többször is hivatkozva amellel érvelt, hogy a helyesen értelmezett Makarenko – tehát a desztalinizált Makarenko – segítségével lehet kijavítani a sztálinista korszak oktatásügyében elkövetett hibákat (Ágoston, 1954). A Pedagógiai Főbizottság elnökének üzenete világos volt a magyar pedagógusok és a szocialista neveléstudomány számára is: szocialista, de antisztálinista jelentéstartalmú Makarenkóra van szüksége a magyar oktatási rendszernek. Ágoston a korszak rituáléinak megfelelően kritikát, (kikényszerített) önkritikát gyakorolt a Magyar–Szovjet Baráti Társaság előtt, és Makarenko segítségével hitet tett az új antisztálinista politika mellett.

A mindenkori szocialista párt iránti lojalitáson kívül, második mozzanatként, Ágoston Makarenko pedológia elleni harcát emelte ki (Ágoston, 1954). Egyrészt a

pedológia-ellenesség szorosan összefügg a párt iránti hűséggel, ahogyan korábban is, hiszen az oktatás kérdéseiben a pedológusok helytelenül nem a párt, hanem a gyermek céljaiból indultak ki. S Makarenko ezt az apolitikus tartalmat ismerte fel és leplezte le, és ezért pedagógiájának központi helyére a párt érdekeit helyezte. Ezzel Ágoston Makarenko interpretációjában az 1936-os szovjet (Péter, 1954b; Ewing, 2001) és az 1950-es magyar oktatási párthatározat logikájához tért vissza (Kardos és Kornidesz, 1990). Más-képpen fogalmazva: habár a pedagógia antisztálinista, de attól függetlenül ugyanúgy szocialista. Másrészt, a párt iránti hűségből és a pedológia-ellenességből következett, hogy a szocialista pedagógiának nem csak a helytelenül értelmezett, sztálinista pedagógiai nézetekkel, hanem a polgári irányzatokkal – pedológia, pszichológia – is küzdenie kell. Ágoston lényegében a kommunista kétféle frontos harc rituáléját fordította le a pedagógia területére, ahogyan ezt korábban láthattuk Snyirman (1951) esetében is.

A *Pedagógiai Szemle* ugyanezen számának másik három írása Makarenko munkásságából egy-egy elemet emelt ki. Péter Anna (1954a)¹³ cikkében azt mutatta be, hogy a szovjet iskolákban hogyan is valósulnak meg Makarenkónak a közösségi nevelésről szóló nézetei (Péter, 1954a). Pataki Ferencné¹⁴ (1954) a makarenkói távlatok rendszerét értelmezte, gyakorlati példákon keresztül. Bársony Jenő (1954)¹⁵ pedig a makarenkói fegyelemnek a magyar középiskolákban történő implementációját mutatta be. Ezen belül Bársony kitért a makarenkói „robbantás” elméletére is.¹⁶ Míg Makarenko (Pataki, 1965) amellet érvelt, hogy veszélyessége okán e pedagógiai technikát óvatosan és csak ritkán szabad használni, addig Bársony szerint a „robbantás” üdvözülni való technika, mint írta:

„A »robbantás« a gyerek életében, lelkében véghezvitt forradalom. Alapja, hogy a gyermek boldogtalan úgy, ahogyan éppen élt. Kívül állt a közösségen. A közösség utánanyúlt. Új életet kell kezdenie. Megteremtődnek a feltételek élete megváltoztatásához.” (Bársony, 1954. 190.)

A robbantás mint etikai kategória nemcsak a szocialista pedagógiában, hanem Lukács György révén a magyar marxista filozófiában is megjelent. A helyesen véghezvitt „robbantást” Lukács etikai mozzanatként értelmezi: „A többé-kevésbé tudatosan kirobbanáshoz vitt kollízió Makarenko szemében csak akkor értelmes és üdvös, ha a katarzis általános: a kollízió ugyan közvetlenül csak egy növendékre vagy egy kisebb csoportra éleződik ki, a szenvedélyek megtisztítása azonban az egész közösségben megy végbe, annak minden tagjában az emberi magatartás megváltoztatását hozza létre.” (Lukács, 1952. 190.) A két különböző mezőből – filozófia és pedagógia – érkező értelmezés mindegyike etikai mozzanatként látja a „robbantás” elméletét és gyakorlatát.

Az 1954-es Makarenko-témájú *Pedagógiai Szemle*-írásokról összességében elmondható, hogy habár antisztálinista élűek, azonban a sztálinista korszakból megmaradt a kizárólagosság mozzanata, amely szerint csak egyfajta Makarenko-értelmezés létezik, attól eltérni pedig nem lehetséges. Ha ez megtörténik – akár a sztálinista gyökerű pedagógia, akár a pedológia, vagy a pszichológia irányában –, akkor az „eltévedők” ellen felhasználható az antimarxizmus vádja, ahogyan korábban is.

Az évtized közepén jelent meg magyar nyelven hét kötetben Makarenko összes műve (Szekélyné, 1955–1956). E köteteket a sztálinista, s nem az antisztálinista korszak dokumentumának tekintjük, ugyanis a kiadás alapja az 1949-es szovjet változat volt. Az 1965-ben magyar nyelven kiadott kétkötetes *A. Sz. Makarenko nevelésméleti művei* is megerősítik ezen érvelésünket. Ugyanis az 1965-ös kötetek szerkesztője – a korábban megismert Pataki Ferenc – azt írta a kötet előszavában, hogy az ötvenes években a sztálinista politika hatására eltorzult Makarenko pedagógiai mondanivalója (Pataki, 1965).

Sajátos helyet foglal el, de ugyanakkor az ötvenes évekbeli kánonba jól illeszkedik Komlói Sándor (1955) recenziója Makarenko családról szóló írásairól.¹⁷ Komlói

Makarenkóból nem az iskolapedagógus vagy az ifjúság nevelőjének képét emeli ki, hanem a családpedagógust – tehát nem a család kérdéseivel foglalkozó pszichológust. Azonban a logika megegyezik a korábbiakkal, mégpedig: Makarenko közvetítésével valósítható meg Magyarországon a szovjet, szocialista családmódel (Kömlösi, 1955).

**Makarenko-értelmezések
az 1950-es évek második felében
Magyarországon**

Nyikita Hruscsovnek a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán elmondott híres-hírhedt beszéde a Kremlben megváltozott politikai helyzetet tükrözte. Hruscsov ekkora tudta legyőzte sztálinista ellenfeleit (Malenkov, Molotov). Beszédében a lenini eszméről leválasztotta a sztálini ideológiát (Békés és Kalmár, 2014). Ennek keretében Hruscsov desztalinizációt hirdetett a társadalom minden alrendszerében. Ez egyben azt is jelentette a tudományban és a pedagógiában, hogy megjelenhettek olyan szakmai elképzelések, amelyek jelentősen eltértek a korábbi, sztálinista mintától. E tudománypolitikai változás egyik pedagógiát érintő elemének tekinthető, hogy Makarenko mellett, vagy inkább vele szemben megjelent Szuhomlinszkij mint pedagógiai minta. Ebben a politikai környezetben kezdett újraintézményesülni a sztálini korszakban száműzött pszichológia, így a pszichológia „sztálini fogsága” véget ért.

Pár héttel a forradalom kitörése előtt a szocialista pedagógia területén megindult desztalinizáció egyik elemeként Zibolen Endre¹⁸ a Balatonfüredi Pedagóguskonferencián amellet érvelt, hogy Makarenko munkásságában a harmincas évek második fele hanyatló szakasznak tekinthető (Zibolen, 1957).¹⁹ Érvelése szerint ebben az

időszakban „torzította” el a sztálinista diktatúra Makarenko pedagógiai munkásságát.²⁰ Mivel e „hanyatló szakasz” munkái jutottak el először az 1948-as *Válogatott tanulmányokon* keresztül a magyar pedagógusokhoz, ezért ez kevésbé segítette elő a szocialista pedagógia fejlődését. A sztálinista pedagógia elleni harctól függetlenül Járó Miklósné, a Tankönyvkiadó Vállalat szerkesztőségi vezetője, a korábban megismert Pataki Ferencné és Berencz János az Egri Pedagógiai Főiskola tanszékvezetője nem értett egyet Zibolennel, és tagadták, hogy Makarenkónak lett volna hanyatló korszaka (Zibolen, 1957).

Pár héttel a forradalom kitörése előtt a szocialista pedagógia területén megindult desztalinizáció egyik elemeként Zibolen Endre a Balatonfüredi Pedagóguskonferencián amellet érvelt, hogy Makarenko munkásságában a harmincas évek második fele hanyatló szakasznak tekinthető (Zibolen, 1957). Érvelése szerint ebben az időszakban „torzította” el a sztálinista diktatúra Makarenko pedagógiai munkásságát. Mivel e „hanyatló szakasz” munkái jutottak el először az 1948-as Válogatott tanulmányokon keresztül a magyar pedagógusokhoz, ezért ez kevésbé segítette elő a szocialista pedagógia fejlődését. A sztálinista pedagógia elleni harctól függetlenül Járó Miklósné, a Tankönyvkiadó Vállalat szerkesztőségi vezetője, a korábban megismert Pataki Ferencné és Berencz János az Egri Pedagógiai Főiskola tanszékvezetője nem értett egyet Zibolennel, és tagadták, hogy Makarenkónak lett volna hanyatló korszaka (Zibolen, 1957).

Gáspár László 1988-ból visszatekintve nem Zibolennel, hanem Makarenko védőivel értett egyet, és a 'hanyagló korszak' kifejezést „önmagában véve is elfogadhatatlannak” tartotta (Gáspár, 1988. 84.).

Ezzel párhuzamosan az 1956-os forradalom törést jelentett a magyarországi szocialista rendszer folytonosságában. A Kádár János vezette MSZMP számára egyértelmű volt, hogy sem a Rákosi Mátyás-, sem a Nagy Imre-féle politika segítségével nem lehet megvalósítani a szovjet típusú szocialista rendszert Magyarországon. Ezért Hruscsov támogatást élvezve Kádár János kétfrontos politikát hirdetett. E politika opponálta a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett sztálinizmust, ezt nevezték dogmatizmusnak, illetve tagadta Nagy Imre politikáját, ez volt a revizionizmus. A kádári politika e két irány között helyezkedett el. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a hruscsovi politikai irányba jól illeszkedett a kádári desztalinizációs irány.

A magyar szocialista neveléstudomány is magáévá tette e kétfrontos harcot a pedagógia területén. Sokatmondó az 1956-os forradalmat követően először 1957 nyarán megjelenő *Pedagógiai Szemle* első cikkének címe: *Folytatva és mégis újrakezdve* (Sz. N., 1957).

Ebben a megváltozott politikai és oktatásügyi környezetben a régi, az 1950-es évek elején pozícióba került szocialista neveléstudósok értelmezték újra a pedagógiát és Makarenko munkásságát.

Makarenko halálának 20. évfordulója alkalmából a *Pedagógiai Szemle*ben megjelent Szokolszky Istvánnak *A szocialista pedagógia „logikája” Makarenko műveiben* című tanulmánya (Szokolszky, 1959).²¹ Szokolszky a korábban megismert sztálinista mintának megfelelően abból indult ki, hogy Makarenko pedagógiai logikája azért helyes politikai és szakmai szempontból is, mert hűen követte a kommunista párt politikáját (Szokolszky, 1959). Mondanivalója a kialakuló régi-új szocialista rendszerben egyértelmű: a magyar szocialista pedagógiának továbbra is követnie kell a párt iránymutatását, függetlenül annak aktuális tartalmától. Szokolszky – lényegében – Makarenko segítségével fejezte ki lojalitását az új kádári szocialista berendezkedés felé, ahogyan régebben ez más szerzők esetében is megtörtént (Pataki, 1953; Ágoston, 1954).

A „szocialista pedagógia logikája” kifejezés rendelkezik másik, már ismert jelentéssel is. Ez pedig Makarenko pedológia-ellenessége. E mozzanat szintén megtalálható Medinszkij (1950) és Ágoston (1954) korábbi cikkében is. A logika ugyanaz most is: a pedológusok szakmai munkájuk során helytelenül nem a párt politikájából, hanem a gyermek lélektani sajátosságaiból indultak ki.

Azonban az ötvenes évek végén a pedológia-ellenesség már más jelentéstartalommal is rendelkezett. Nem véletlen, hogy Szokolszky Makarenkót felhasználva 1959-ben és nem korábban bírálja a pedológiát és a pszichológiát. 1956-1957-et követően a pszichológia diszkreditációja megszűnt a szocialista blokkon belül, és lehetőség nyílt a pszichológia legitim művelésére. Így a pszichológia lassan, de fokozatosan kezdett elszakadni a szocialista pedagógiától (Darvai, 2019). Szokolszky a szocialista neveléstudomány képviselőjeként, érzekelte e változást, s igyekezett az antimarxizmus kártyáját kijátszani a nyugat felé sokszor kitekintő pszichológiával szemben. E mozzanat nemcsak a két tudomány közötti hagyományos szembenállásról referál, hanem a sztálinista korszakból „ott maradt” elemként is értelmezhető a szocialista neveléstudományon belül. E gondolatmenetet folytatva, a desztalinizáció folyamatától függetlenül a rendszer és a szocialista pedagógia hivatalos tudományos folyóirata lehetőséget adott a sztálinista pedagógiai-neveléstudományi minta legitim képviselőjére.

Szokolszky tanulmányának hivatkozásait átnézve észrevehető, hogy két kivételtől eltekintve nem hivatkozik a sztálinista korszak pedagógiai irodalmára (Szokolszky, 1959). E mozzanat lehetséges, hogy a régi-új szocialista pedagógia viszonyulását fejezi ki a sztálinista, dogmatista periódussal szemben.

Mivel Szokolszky cikke volt az első jelentős Makarenko-témájú közlemény 1956-ot követően a *Pedagógiai Szemlé*ben, ezért e munkát tekintjük a szocialista neveléstudomány hivatalos Makarenko-értelmezésének, s egyben az új Makarenko-interpretációk origójának is a poszt-sztálini időszakban. Ennek okán minden más Makarenko-témájú közleményt e cikkhez viszonyítunk.

A sztálinista korszakhoz képest szokatlan módon, de a desztalinizációs mintának megfelelően megjelent az oktatásügyi mezőben egy másfajta, a Szokolszky-féle Makarenko-képet finoman opponáló, mondhatni alternatív Makarenko-értelmezés, amely a pszichológus Rókusfalvy Pál nevéhez köthető (Rókusfalvy, 1960).²² Nem tekinthető az sem véletlennek, hogy pszichológus és nem pedagógus képviselte a rivális Makarenko-értelmezést. Rókusfalvy esetében érdemes megjegyezni, hogy Várkonyi Hildebrand Dezső tanítványa volt. Így bő tíz év elteltével ismét előtűnik a Várkonyi-féle iskola interpretációja Makarenkóról.

A korábbi mintától eltérően Rókusfalvy nem említi és nem emeli ki interpretációjában Makarenkónak a párthoz való pozitív viszonyát. Ehelyett elismeri a hivatalos tudománypolitikai irányt, miszerint a pszichológiának tekintettel kell lennie a pedagógiai kutatásokra. Viszont Makarenko segítségével a pszichológia autonómiája mellett érvel. Ezért is használja többször Makarenkóra a „lélek mérnöke” kifejezést (Rókusfalvy, 1960). Mint írja: „a pszichológiának is a csúcán járunk itt [Makarenkónál – megjegyzés tőlem, D. T.]” (Rókusfalvy, 1960. 410.). Korábban láthattuk, hogy a „Makarenko mint pszichológus” mozzanat nem új elem, hiszen e kép az ötvenes évek eleji Makarenko-interpretációkban is megjelent (vö. Medinszkij, 1950; Snyirman, 1951). Azonban míg a sztálinista Makarenko-értelmezések szerint a pszichológia művelése csak a pedagógiának alávetve valósulhatott meg, addig az új, desztalinizált irányzatban Rókusfalvy Makarenko közvetítésével a pszichológia önállóságát hirdeti.

A pszichológus szakma és -szerep autonómiájáról referált továbbá az a tény is, hogy Rókusfalvy szerint Makarenko pedagógiai munkája során már-már pszichodiagnosztikai, azaz a pszichológia és nem a pedagógia tudományára jellemző módszereket is alkalmazott. A pszichológia szuverenitásának további indikátora, hogy Rókusfalvy már nem a kommunizmus klasszikusaira (Marx, Lenin stb.) vagy a fiziológus Pavlovra, hanem a sztálinista időszakban felemelt, majd diszkreditált, s az antisztálinista korszakban újból felemelkedő pszichológus Rubinsztejnre hivatkozik (Rókusfalvy, 1960; Pléh, 2010). Összességében azt mondhatjuk, hogy Rókusfalvy a neveléstudomány és a pszichológia területén a desztalinizációs irányt képviselte a Szokolszky által megjelenített ötvenes évek eleji pedagógiai mintával szemben. A két, egymást opponáló nézet legitim jelenléte az oktatásügyi mezőben a kádári politika elemének tekinthető (Sáska, 2016).

Rókusfalvy tanulmányára is igaz, hogy a forráskiadványoktól, illetve Kolbanovszkij egy 1949-es tanulmányától eltekintve nem hivatkozik a sztálinista korszak pedagógiai-pszichológiai irodalmára, ahogyan ezt Szokolszkyknál is láthattuk (vö. Szokolszky, 1959). A különböző Makarenko-értelmezésektől függetlenül a cenzúra vagy öncenzúra mintázata megerősödni látszik.

Az ötvenes évek elején Makarenkóról cikket író Pataki Ferenc két tanulmányában is elemzi, jobban mondva bírálja a polgári pedagógiák Makarenko-képét (Pataki, 1960a, 1960b). Azért is érdemel nagy figyelmet Pataki tanulmánya, mert habár az ötvenes évek elején az irányadó szocialista neveléstudósok közé tartozott, azonban a Petőfi-kör pedagógusvitájában (Hegedűs és Rainer, 1992) vállalt szerepéért 1956 után a diszkreditáció sorsára jutott. Cikkei megjelenésének idején a korábbi NÉKOSZ-főtítkárs és aspiráns általános iskolai tanár, s csak a hatvanas évek elején folytatódhatott tudományos karrierje, a kádári megbékélési politika jegyében. Érdemes megjegyezni – különösen a párt, a pedagógia és a pszichológia közötti viszony szempontjából –, hogy Pataki 1956 után nem lesz az MSZMP tagja (Pléh, 2016).

Pataki szintén a Szokolszkynál (1959), Ágoston Györgynél (1954) és a mintaadó Medinszkijnél (1950) megjelenő érvrendszert használja, és azt mondja, hogy Makarenko pedagógiai munkásságából a legfontosabb mozzanat a szocialista-kommunista párt iránti hűsége. Ennek értelme és logikája már ismert: a régi-új magyar szocialista neveléstudománynak és a cikk szerzőjének tanúságtételét jelenti a szocialista párt irányában.

A szocialista berendezkedés iránti lojalitásból következik, hogy a legnagyobb hiba a neveléstudományban továbbra is az antimarxizmus. Ezt így fejezi ki Pataki Makarenko kapcsán: „a marxista-leninista alkotó módszerrel s a bolsevik politikával való tökéletes azonosulása [Makarenkónak – megjegyzés tőlem, D. T.] csak a burzsoá szemlélet tükrén tűnhet degradációnak.” (Pataki, 1960a. 860–861.) Azonban az ötvenes évek eleji mintától eltérően az antimarxizmus vádja nem a pedológusokat és a pszichológusokat érintette leginkább, hanem a Makarenkót értelmező polgári, nyugati pedagógiákat. A pszichológiát érintő bírálat hiánya kapcsolatban lehet Patakinak a hatvanas években kibontakozó szociálpszichológiai irányultságával (Erős, 2016). Ugyanakkor 1960-ban ennek a gondolatmenetnek – a nyugati, burzsoá pedagógiák opponálásának – olyan értelmezése is létezett, hogy a fő ellenfél nem a dogmatisták vagy a revizionisták – tehát a kádári szocialista ideológiát helytelenül értelmező, de a szocializmushoz hű pedagógusok, neveléstudósok –, hanem a polgári pedagógiák képviselői.

Habár szakmai-pedagógiai jelentéssel is bír, de egyben a kádári politikával való egyetértés jeleként is értelmezhetjük azt is, hogy Pataki Makarenko műveiből nem a *Pedagógiai hőskölteményt*, hanem a *Zászlók a toronyokont* ajánlja a magyar szocialista neveléstudomány figyelmébe (Pataki, 1960b). Pataki érvelésében párhuzamba állítja Makarenko pedagógiai munkájának változását a Szovjetunió és a szocialista-kommunista Magyarország történetével. Gondolatmenete szerint az 1920-as évek Szovjetuniójában játszódó *Pedagógiai hőskölteményben* az átnevelés mozzanata, az új szocialista-kommunista ember kialakítása vált fontossá, ahogyan ez volt a releváns az ötvenes években kiépülő szocialista Magyarországon is. Ezzel szemben a már a harmincas években játszódó *Zászlók a toronyokonban* és ezzel párhuzamosan az ötvenes évek végi Magyarországon már nem az átnevelés, hanem a kommunista nevelőmunka feladata az elsőrendű pedagógiai feladat, hiszen a szocialista ember átnevelése már korábban megtörtént a Szovjetunióban és Magyarországon is.²³

Az új szocialista állam konszolidációja melletti érvelésből, a korábbi helytelen szocialista irányultságú megközelítések opponálásának hiányából és a tágabb oktatáspolitikai

A szocialista berendezkedés iránti lojalitásból következik, hogy a legnagyobb hiba a neveléstudományban továbbra is az antimarxizmus. Ezt így fejezi ki Pataki Makarenko kapcsán: „a marxista-leninista alkotó módszerrel s a bolsevik politikával való tökéletes azonosulása [Makarenkónak – megjegyzés tőlem, D. T.] csak a burzsoá szemlélet tükrén tűnhet degradációnak.” (Pataki, 1960a. 860–861.) Azonban az ötvenes évek eleji mintától eltérően az antimarxizmus vádja nem a pedológusokat és a pszichológusokat érintette leginkább, hanem a Makarenkót értelmező polgári, nyugati pedagógiákat. A pszichológiát érintő bírálat hiánya kapcsolatban lehet Patakinak a hatvanas években kibontakozó szociálpszichológiai irányultságával (Erős, 2016).

környezetből kiolvasható, hogy a Rákosival fémjelezhető sztálinista és a Nagy Imréhez köthető antisztálinista korszak kritikája befejeződött a neveléstudományon belül, s már a jelen, vagyis a kádári szocializmus építése a releváns. Ahogyan a füredi vitát lezáró cikkében Szarka József (1958) is erre a megállapításra jutott.

Pataki két tanulmánya is megerősíti korábbi észrevételünket, mely szerint az 1956-1957-tel kezdődő új szocialista korszakban a neveléstudomány képviselői – legalábbis Makarenko értelmezői – igyekeznek kerülni a hivatkozásokat a sztálinista korszak pedagógiai dokumentumaira. E minta Patakira is igaz, mert e két 1960-as cikkében nem hivatkozik, korábbi – 1953-as – Makarenko-témájú, szintén *Pedagógiai Szemlé*ben megjelent cikkére.

Irodalom

- Ágoston György (1952). *A közösségi nevelés és az úttörőmozgalom*. Tankönyvkiadó.
- Ágoston György (1954). Makarenko halálának tizenötödik évfordulóján. *Pedagógiai Szemle*, 4(2-3), 133-144.
- Bársony Jenő (1954). Makarenko fegyelemről szóló tanításainak alkalmazása középiskolai nevelésünkben. *Pedagógiai Szemle*, 4(2-3), 170-200.
- Békés Csaba & Kalmár Melinda (2014). Hruscsov, a kubai rakétaválság és a szovjet blokk. *Acta Scientiarum Socialium*, 42, 85-96.
- Clawson W. R. (1973). Political Socialization of Children in the USSR. *Political Science Quarterly*, 88(4), 684-712. DOI: 10.2307/2148165
- Darvai Tibor (2019). A szocialista neveléslélektan megteremtése Magyarországon az 1960-as években. *Iskolakultúra*, 29(8), 47-67. DOI: 10.14232/isk-kult.2019.8.47
- Erős Ferenc (2016). Három pályakép a magyar szociálpszichológia történetéből. *Múltunk*, 11(4), 57-71.
- Ewing, E. T. (2001). Restoring Teachers to Their Rights: Soviet Education and the 1936. Denunciation of Pedology. *History of Education Quarterly*, 41(4), 471-493. DOI: 10.1111/j.1748-5959.2001.tb00095.x
- Fitzpatrick, S. (1976). Culture and Politics under Stalin: A Reappraisal. *Slavic Review*, 35(2), 211-231. DOI: 10.2307/2494589
- Gáspár László (1988). A szocialista nevelés tantervi felhalmozása (1948-1956). In Bakó Gyöngyi, Bárdossy Ildikó & Gáspár László (szerk.), *A Makarenko-hatás magyarországi történetéhez*. Művelődési Minisztérium. 7-88.
- Geréb György (1953). Megjegyzések a pedagógia és a pszichológia kapcsolatához I. P. Pavlov tanításának tükrében. *Pedagógiai Szemle*, 2(5-6), 515-525.
- Gehring, T., Bowers, F. & Wright, R. (2005). Anton Makarenko: The „John Dewey of the U.S.S.R.”. *Journal of Correctional Education*, 56(4), 327-345.
- Golnhofer Erzsébet & Szabolcs Éva (2014). Pedagógia a tankönyvekben az ötvenes évek első felében. *Könyv és Nevelés*, 16(4), 88-101.
- Hegedűs B. András & Rainer M. János (1992). *A Petőfi-kör vitái. Pedagógusvita*. Múzsák – 1956-os Intézet.
- Holtz, R. (2002). Makarenko and Dewey: Two Views On Overcoming Life Circumstances Through Education. *Journal of Correctional Education*, 53(3), 116-119.
- Joravsky, D. (1977). The Mechanical Spirit: The Stalinist Marriage of Pavlov to Marx. *Theory and Society*, 4(4), 457-477. DOI: 10.1007/bf00187422
- Kardos József (2003). Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája. *Iskolakultúra*, 13(6-7), 73-80.
- Kardos József & Kornidesz Mihály (1990, szerk.). *Dokumentumok az oktatáspolitikai történetéből*. 1-2. kötet. 1950-1972. Tankönyvkiadó.
- Kestere, I. & Kalke, B. (2018) Controlling the image of the teacher's body under authoritarianism: the case of Soviet Latvia (1953-1984). *Paedagogica Historica*, 54(1-2), 184-203. DOI: 10.1080/00309230.2017.1358289
- Komlósi Sándor (1955). Makarenko művei IV. *Pedagógiai Szemle*, 5(4), 426-435.
- Komlósi Sándor (1979, szerk.). *Családi életre nevelés*. Tankönyvkiadó.
- Kovai, M. (2019). The Social Roles and Positions of the Hungarian Psychologist-Intelligentsia between 1945 and the 1970s: A Case Study of Hungarian Child-Psychology. In Borgos, A., Erős, F. & Gyimesi J. (szerk.), *Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences*. Central European University Press.
- K. Horváth Zsolt (2020). A demokratikus iskola Mérei Ferenc-féle kísérlete a szovjetizáció árnyékában, 1945-1950. In Jákfalvi Magdolna, Kékesi Kun Árpád, Kiss Gabriella & Ring Orsolya (szerk.), *Újjáépítés és államosítás. Tanulmánykötet a kultúra államosításának éveiről*. Arktisz Kiadó. 91-117.

- Lányi Gusztáv (1999). Ki volt Mérei Ferenc? *BUKSZ, 11*(1).
- Lukács György (1952). *Szocialista realizmus*. Szikra.
- Makarenko, A. Sz. (1947). *Az új ember kovácsa. Pedagógiai hőskötelmény*. Új Magyar Könyvkiadó.
- Makarenko, A. Sz. (1948). *Válogatott pedagógiai tanulmányok*. Új Magyar Könyvkiadó.
- Makarenko, A. Sz. (1965): A robbantásról. In Pataki Ferenc (szerk.), *A. Sz. Makarenko nevelésméleti művei. I. kötet*. 463–466.
- Medinszkij, E. N. (1950). *Makarenko élete és pedagógiája*. Hungária Könyvkiadó.
- Mérei Ferenc (1947a). Makarenko: Az új ember kovácsa. *Társadalmi Szemle, 2*(11), 828–830.
- Mérei Ferenc (1947b). *Az együttes élmény*. Officina.
- Mérei Ferenc (1949a). Group leadership and institutionalization. *Human Relations, 2*(1), 23–39. DOI: 10.1177/001872674900200103
- Mérei Ferenc (1949b). Makarenko, a szocialista építész nevelője. *Embernevelés, 5*(4), 185–192.
- Mérei Ferenc (1949c). A burzsoá objektivizmus a gyermeklélektanban. *Magyar Pedagógia, 57*(1), 68–78.
- Nagy Péter Tibor (2006): Világnézeti nevelés az ötvenes évek Budapestjén. *Educatio, 14*(3), 566–592.
- Nagy Sándor (1979, szerk.). *Pedagógiai Lexikon*. Akadémiai Kiadó.
- Pataki Ferenc (1953). Iskolai közösségeink nevelésének néhány kérdése. *Pedagógiai Szemle, 3*(1–2), 47–77.
- Pataki Ferenc (1960a). A polgári pedagógia Makarenko-képének bírálatához I. *Pedagógiai Szemle, 10*(10), 848–865.
- Pataki Ferenc (1960b). A polgári pedagógia Makarenko-képének bírálatához II. *Pedagógiai Szemle, 10*(11), 956–974.
- Pataki Ferenc (1965, szerk.). *A. Sz. Makarenko nevelésméleti művei. I–II. kötet*. Tankönyvkiadó.
- Pataki Ferencné (1954). Makarenko tanítása a távlatok rendszeréről. *Pedagógiai Szemle, 4*(2–3), 155–170.
- Pataki Ferenc (1966). *Makarenko élete és pedagógiája*. Tankönyvkiadó Vállalat.
- Pataki Ferenc (1988). *Makarenko élete és pedagógiája*. Tankönyvkiadó.
- Pénzes Dávid (2016). A hazai pedagógia szaksajtó-kutatás történetéhez: a Pedagógiai Szemle genezise. *Neveléstudomány, 4*(3), 36–48. DOI: 10.21549/ntny.15.2016.3.3
- Péter Anna (1954a). Makarenko közösségről szóló tanítása a szovjet iskolák gyakorlatában. *Pedagógiai Szemle, 4*(2–3), 200–210.
- Péter Anna (1954b, szerk.). *Az SzKP, a Szovjet Kormány és a Komszomol határozatai a szovjet iskoláról*. Tankönyvkiadó.
- Pléh Csaba (2010). *A lélektan története*. Osiris Kiadó.
- Pléh Csaba (2016). Kovai Melinda: Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban, 1945–1970. *BUKSZ, 28*(3–4), 192–197.
- Rainer M. János (2004). A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. In Rainer M. János (szerk.), *„Hatvanas évek” Magyarországon*. 1956-os Intézet. 11–30.
- Rókusfalvy Pál (1960). A személyiségnevelés néhány kérdése Makarenko pedagógiai gyakorlatában. *Pedagógiai Szemle, 10*(5), 399–411.
- Sáska Géza (2015a). Az általános iskola és az emlékezetpolitika. A szovjet forгатókönyv és a nemzetnevelők. *Educatio, 25*(4), 11–35.
- Sáska Géza (2015b). A neveléstudományi elit viszonya a politikai marxizmushoz az ötvenes években. In Németh András, Biró Zsuzsanna & Garai Imre (szerk.), *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. Gondolat Kiadó. 177–212.
- Sáska Géza (2016). A szocialista neveléstudomány rekrutációja 1952–1962 között. In Tóth Péter & Holik Ildikó (szerk.), *Új kutatások a neveléstudományokban*. ELTE Eötvös Kiadó. 255–262.
- Sáska Géza (2018). Igény az igazság monopóliumára. A politikai és világnézeti marxizmus-leninizmus a sztálini kor pedagógia tudományában. *Pedagógia-történeti Szemle, 4*(1–2), 1–52. DOI: 10.22309/ptszemle.2018.1.1
- Sáska Géza (2020). *Az ifjúság nevelésének egyszer volt hőse*. Kézirat.
- Snyirman, A. (1951). A szovjet ember személyiségének lélektani vonásai Makarenko műveiben. *Pedagógiai Szemle, 1*(1–2), 3–24.
- Szarka József (1958). Vitáink a revizionista nézetekkel. *Köznevelés, 13*(12), 269–270.
- Székely Endréné (1955–1956, szerk.): *Makarenko művei. 1–7. kötet*. Akadémiai Kiadó.
- Szokolszky István (1959). A szocialista pedagógiai „logikája” Makarenko műveiben. *Pedagógiai Szemle, 9*(4), 344–361.
- Sz. N. (1957b). Folytatva és mégis újrakezdve. *Pedagógiai Szemle, 7*(1), 1–2.
- Tasiné Csúcs Ildikó (2015). „Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk”. Jegyzetek a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti működéséhez. *Aetas, 30*(2), 154–171.
- Trencsényi László (1985). Az úttörő szorgalmasan tanul, de nem osztja meg másokkal a tudását. *Ifjúsági Szemle, 5*(4), 81–86.
- Trencsényi László (2006). Az úttörő szorgalmasan tanul, de nem osztja meg másokkal a tudását. In

Trencsényi László (szerk.), *Utak és törések. Adalékok az úttörőmozgalom történetéhez*. Új Helikon Bt.

Várkonyi Hildebrand (1947): Bevezetés. In Makarenko, A. Sz. (1947), *Az új ember kovácsa. Pedagógiai hősközlemény*. Új Magyar Könyvkiadó. 5–11.

Várkonyi Hildebrand (1948): Bevezetés. In Makarenko, A. Sz. (1948), *Válogatott pedagógiai tanulmányok*. Új Magyar Könyvkiadó. 27–28.

Zibolen Endre (1957, szerk.). Balatonfüredi Pedagógus Konferencia. 1956 október 1–6. Rövidített jegyzőkönyv. Pedagógiai Tudományos Intézet. Kézirat.

Jegyzetek

- ¹ A politikatörténeti és oktatástörténeti kutatások egy része a fordulat évétől az 1956-ig tartó időszakot nevezik ötvenes éveknek (vö. Rainer, 2004; Sáska, 2015b), mások az évtized végig szakaszolják az 1950-es éveket (Nagy 2006). Mi ez utóbbit követjük. A Makarenko kutatások egyik sarkalatos kérdése a sztálinista korszakbeli Makarenko-szövegek „meghamisítása”. E kérdéskörrel nem foglalkozunk. Makarenkótól származó szövegnek tulajdonítjuk azokat, amelyet hivatalosan kiadtak, még akkor is, ha egészen bizonyos a Makarenko-szövegek szándékos, cenzúra általi megváltoztatása. Kutatásunkban nem Makarenko munkásságát elemezzük, hanem azt, hogy az ötvenes évek szocialista neveléstudósai hogyan értelmezték Makarenko pedagógiai nézeteit. Így többek között nem vizsgáljuk azt a kérdést sem, hogy Makarenko humanista (Gehring, Bowers & Wright, 2005; Holtz, 2002), vagy Sztálin politikájának híve volt-e. Vizsgálatunk során nem a hagyományos pedagógiai szemléletet követjük, hanem politikatörténeti kontextusba helyezzük el Makarenkót, illetve a róla alkotott képek sokaságát.
- ² A sztálinista politikát tanulmányunkban az alábbi jellemzőkkel írjuk le: az egyén alárendelődése a szocialista-kommunista államnak; az ideál megtestesítője az „élcsoport”, a Párt és annak transzcendens vezére; a hűség etikai mozzanatának politikai tartalommal való formálása; az ipari munkásság mennyiségi és minőségi fejlesztése; merev hierarchia a társadalomban, azonban ez a hierarchia lehetőséget ad a szocialista állam elveit elfogadóknak a felemelkedésre, az el nem fogadóknak pedig a „lefelé irányuló mobilitásra”; az államhatalom fenntartásában a terror is megengedett.
- ³ Ivan Petrovics Pavlov 1936-ban, Anton Szemjonovics Makarenko pedig 1939-ben halt meg.
- ⁴ Gáspár Makarenko pozitív olvasata okán többször is használja a „Makarenko-élmény” kifejezést.
- ⁵ Várkonyi 1947-ben a Várkonyi Hildebrand (Várkonyi, 1947), 1948-ban pedig a Várkonyi H. Dezső nevet használta (Várkonyi, 1948).
- ⁶ Golnhofer és Szabolcs (2014) Karácsony Sándor Makarenko-képéből szintén a szociális nevelés mozzanatát emeli ki. Vagyis nemcsak a baloldali, szocialista irányultságú pedagógusok-neveléstudósok értelmezték az újdonság erejével ható Makarenkót és munkásságát, hanem a különböző felekezetekhez tartozó szerzők is.
- ⁷ K. Horváth Zsolt (2020) tanulmányában Méreinek a demokratikus iskolában, a csoportmunkában és az önkormányzatiságban hívó énjét mutatja be.
- ⁸ Az 1950-es párthatározat lényegében az 1936-os, a pedológiát elítélő szovjet párthatározat magyar megfelelője volt. Ezzel a gyermekkor tanulmányozásának pedológiai és pszichológiai monopóliuma megszűnt (Kovai, 2019).
- ⁹ A korszak egyetlen tudományos-pedagógiai folyóirata. A *Pedagógiai Szemle* keletkezéstörténetéhez ld. Péntes (2016).
- ¹⁰ Az ifjúság politikai szocializációjával foglalkozó kutatók értelmezése szerint Sztálinnak Makarenko pedagógiai nézeteiben a közösségi elv gyakorlati megvalósulása volt az egyik legfontosabb tényező. Hiszen a közösségi elvet könnyen lehetett szocialista-kommunista elvvé transzformálni és ideológiai tartalommal feltölteni. Többek között ezért is eshetett Sztálin választása Makarenkóra (Clawson, 1973).
- ¹¹ A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945 januárjában jött létre, alapító elnöke Szent-Györgyi Albert (Tasiné, 2015). A kezdeti években (1945–1946) művelődésközvetítő jelleggel rendelkezett, majd 1946-tól kezdve fokozatosan propagandaszervezetté alakult (Szent-Györgyi Albert 1947-ben el is hagyta az országot). A fordulat évében a szervezet felvette a Magyar–Szovjet Baráti Társaság nevet. Az 1954-es Makarenko-emléksten vélhetően nemcsak a pedagógia képviselői, hanem pártfunkcionáriusok és szovjet vendégek is jelen lehettek.

- ¹² Ágoston György (1952) már kandidátusi disszertációjában is többször hivatkozik Makarenkóra. Trencsényi (1985, 2006) értelmezése szerint Ágoston Makarenko-képet, s ennek okán a közösségi nevelésről és az úttörőmozgalomról szóló gondolatait eltorzította a sztálinista pedagógiai minta.
- ¹³ Péter Annáról az impresszum alapján annyit lehet tudni, hogy egyetemi tanársegéd Budapesten. Feltehetően azonos Tardos Annával. Édesapja, Péter György közgazdász után hívták néha Péter Annának. Édesanyja a gyermekgondozás nagy alakja, Pikler Emmi volt, aki olykor Péterné Pikler Emmi néven publikált. Péter/Tardos Anna a Szovjetunióban tanult pedagógiát és pszichológiát, ezt követően került az ELTÉ-re tanítani. A Tardos vezetéknévet valószínűleg 1956-ot követően használta.
- ¹⁴ Pataki Ferencné szintén egyetemi tanársegéd Budapesten.
- ¹⁵ Bársony Jenő budapesti középiskolai tanár.
- ¹⁶ Robbantásnak Makarenko azt a pedagógiai technikát nevezte, amelynek során sikerül „felrobbantani” az egyén régi személyiségét, s ennek talaján egy új személyiség jöhet létre. A „robbantás” legtöbbször kommunagyűléseken valósult meg, s ennek során a kommuna kollektívája lényegében lelkileg „megtörte” a kommuna értékeit el nem fogadó gyermeket, fiatalt (Makarenko, 1965).
- ¹⁷ Nem tekinthető véletlennek, hogy Makarenko összes műveinek a negyedik, a családról szóló kötetét recenzálta Komlói Sándor, hiszen a későbbiekben családpedagógiai kutatásokkal is foglalkozott (Komlói, 1979).
- ¹⁸ Zibolen Endre ekkor a Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatóhelyettese.
- ¹⁹ A Balatonfüredi Pedagóguskonferencia jegyzőkönyve szerint „nagy zaj” kísérte Zibolen Makarenkót bíráló állítását (Zibolen, 1957. 65.).
- ²⁰ A sztálinista diktatúrában a harmincas évek második fele (1936–1938) a „csiszta”, a nagy tisztogatás időszaka.
- ²¹ Szokolszky István is az új, 1958-ban kezdődő oktatáspolitikai változások, személycserék áldozata. Szokolszky ekkor már nem a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet (KPTI) igazgatója, hanem csak a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) munkatársa (Nagy, 1979).
- ²² Rókusfalvy Pál ekkor a MÁV Pályalkalmassági Vizsgáló Állomásán pszichológus (Nagy, 1979).
- ²³ Pataki Ferenc nemcsak az ötvenes években, hanem a hatvanas években, a Makarenko-reneszánsz időszakában (Pataki, 1966) és a későbbiekben is (Pataki, 1988) elemzi és feldolgozza Makarenko munkásságát.

Absztrakt

Az 1945 után kiépülő magyar szocialista pedagógiában és neveléstudományban a sztálinista pedagógiai mintának megfelelően erős Makarenko-kultusz bontakozott ki. A korszak Makarenko-interpretációi rendelkeztek oktatáspolitikai, tudománypolitikai és szakmai-pedagógiai olvasattal is. Ennek megfelelően az oktatáspolitikai irányja erősen befolyásolta a Makarenko-képet, legyen az sztálinista, vagy antisztálinista. Az aktuális Makarenko-kép minden esetben referált a szocialista tudománypolitika aktuális helyzetéről, különös tekintettel a pedagógia és a lélektan viszonyáról, szembenállásáról. Az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején megjelent Makarenko-értelmezések igyekeztek szakmai-pedagógiai segítséget nyújtani a szocialista rendszerhez hű pedagógusoknak a szocialista iskola megteremtésében és fenntartásában. Az ötvenes évek eleji, sztálinista korszakbeli Makarenko-értelmezések legfőbb jellegzetességének tekinthető, hogy csak egyetlen és kizárólagos Makarenko-értelmezés létezett. Az ötvenes évek második felében, a kiépülő Kádár-rendszerben, már nemcsak egy, hanem legalább két fajta Makarenko-interpretáció jelent meg legitim módon a pedagógiai mezőben. Azonban a differenciáltabb Makarenko-kép kialakításának lehetősége nem feltétlenül a nagyobb szakmai autonómiáról referált, hanem inkább a „hrucsovi olvadás” idején elinduló desztalinizációs folyamat indikátorának tekinthető. E politika jól illeszkedett a kiépülő Kádár-rendszer antisztálinista irányultságába. Ugyanis az 1956 után felépített új szocialista rendszer már lehetőséget adott arra, hogy ugyan politikájának megfelelő irányú, de különböző szocialista tartalmú pedagógiai megközelítések legyenek jelenek az oktatásügyi mezőben, a monolit jellegű sztálinista korszakkal szemben.